

Tzv. hyperkorektnost a její vztah ke kodifikaci češtiny

Úvod

Pojem tzv. hyperkorektnosti zajisté není neznámý ani českým lingvistům, ani širší (jazykově interesované) veřejnosti. Z důvodu „hyperkorektnosti“ bývají již dlouhodobě kritizovány některé jevy českého jazyka – pojem tzv. hyperkorektnosti se tak často objevuje v karatelských kontextech jazykových sloupků, ale i v karatelských projevech dalších.

Je přitom paradoxní, nakolik málo prostoru se tomuto jevu věnuje v kontextech teoretičtějších (v obecných pojednáních o jazykové kultuře, spisovném jazyce, kritériích kodifikace atp.). Většina základních příruček totiž s tímto pojmem (zásadněji) neoperuje a nevěnuje mu pozornost, která by mu – vzhledem k jeho výše zmíněné frekvenci v textech karatelského typu – zajisté náležela.

Cílem tohoto článku je pojem hyperkorektnosti nahlédnout z teoretické perspektivy a pokusit se jej co nejpřesněji vymežit – sám o sobě, ale i ve vztahu k pojmům dalším (především ke kodifikaci). Nejprve se ale podíváme, jak byla hyperkorektnost chápána doposud.

Přehled pojetí hyperkorektnosti a názorů na ni

V české jazykovědě se pojem „hyperkorektnost“ – snad překvapivě – objevuje přinejmenším od třicátých let.¹ Příkladem může být například kniha Františka Oberpfalcera *Jazykozpyt*, kde se s hyperkorektností operuje v tomto kontextu: „Velký počet hyperkorektních reakcí na hláskové změny máme v písemných památkách staročeských, jako: odajdeme, poslúchýte (posud máme *prý* < *praj* < *praví*), velikém hněvem, do té vlastu. J. Gebauer je nazýval *z v r a t n o u a n a l o g i í*.“² Kromě uvedené „zvrtné analogie“ (užívané především v diachronní perspektivě, a to do-

¹ Podobně je tomu v angličtině. Za první výskyt slova *hypercorrectness* je (podle Oxford English Dictionary) považován text O. Jespersena *Language: its nature, development and origin* z roku 1922. Vzhledem k široké recepci Jespersenových prací v české prvorepublikové jazykovědě lze spekulovat o tom, zda nebyl tento pojem převzat právě z nich.

² F. O b e r p f a l c e r, *Jazykozpyt*, Jednota českých filologů, Praha 1932, s. 361. Doplníme, že Gebauer užívá rovněž termínu *f a l e š n á a n a l o g i e* – viz např. článek *O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských*, LF 1, 1874, s. 43–56. Zdaleka ne všechny příklady Gebauerovy falešné analogie je však možno chápat jako jevy hyperkorektní.

dnes) Oberpfalcer uvádí pro tentýž význam termín „hyperurbanismus“. Již z této „konkurence označujících“ je zřejmé, že se v 30. letech termín „hyperkorektnost“ neužíval zcela běžně. Určitou souvislost s hyperkorektností lze sledovat například u Mathesiova pojmu pedantismus³, u Havránkových „násilných archaismů“⁴ apod. Oba uvedení lingvisté těmito pojmy poukazují především na nesprávnost předepisování archaických podob jednotlivých slov (např. známé *švižný*, *dada* apod.), u Mathesiových „pedantismů klasických filologů“ pak jde o nesprávnost předepisování podob náležitých vzhledem k originálnímu jazyku, avšak neužívaných (např. *auktor* místo běžného *autor*). Takové pojmy však nelze podle našeho názoru s hyperkorektností zcela ztotožňovat – především proto, že u nich jde na rozdíl od hyperkorektnosti o otázku jazykové preskripce (dané jevy jsou – byť násilně – předepisovány a patří tedy do kodifikace, na rozdíl od jevů hyperkorektních nevznikají spontánně, ale jsou vynucovány).

Pojem hyperkorektnost nalezneme ve dvou zásadních příručkách poválečného období – jednak v Havránkově a Jedličkově České mluvnici,⁵ jednak ve Šmilauerově Nauce o českém jazyku.⁶ V první uvedené práci je „hyperkorektnost“ zmíněna takto: „V některých jednotlivých slovech, dále v některých ustálených (frazeeologických) spojeních výrazně expresivních, ve výrazech slangových, zhrubělých a v nádvázkách bývají jen podoby s *ej* i v projevech spisovných, zvláště v literárním využití. Ojedinělé zespisovnělé podoby s *y* (*í*) působí zde vyumělkovaně, mají ráz individuální, někdy záměrné hyperkorektnosti.“ Jako příklady jsou zde uvedeny doklady z děl Aloise Jirásky a Vladislava Vančury, například výrazy *kýklat se* (místo *kejklat se*), *odprýsknout* (místo *vodprejsknout*), *výrat* (místo *vejrat*) atp. Je samozřejmě obtížné usuzovat něco z krátkého úryvku (na jiných místech autoři s pojmem „hyperkorektnost“ nepracují – např. k podobám *pracem*, *pracech* či *sází* ve 3. os. pl. se vůbec nevyjadřují; u slova *prý* mluví o podobě „domněle spisovně“), můžeme však snad tvrdit, že je pro ně tento hyperkorektní jev mnohem spíše stylistickým prostředkem, hodnotí ho především stylisticky („působí vyumělkovaně“), pouze implicitně z hlediska spisovnosti (jde o „zespisovnělé“ podoby). Jak uvidíme dále, je toto chápání hyperkorektnosti v české lingvistice zcela ojedinělé, „hyperkorektnost“ se jinde hodnotí právě a jen z hlediska správnosti – o stylu se nemluví.

Vladimír Šmilauer ve své Nauce pojem „hyperkorektnost“ užívá v tradičním smyslu: „Hyperkorektnost vzniká tam, kde je snaha užívat spisovného jazyka, ale chybí jeho dobrá znalost. Objevuje se v různých jazykových rovinách: velká *energie*, *běru* to na sebe, zahradníci *sází* stromy, je to *pravdou*.“ Hyperkorektnost pro

³ V. M a t h e s i u s, *Řeč a sloh*, in: Čtení o jazyce a poezii, Družstevní práce, Praha 1942, s. 11–102.

⁴ B. H a v r á n e k, *Mluvnická kodifikace spisovné češtiny*, in: Studie o spisovném jazyce, ČSAV, Praha 1963, s. 119–124.

⁵ B. H a v r á n e k, A. J e d l i č k a, *Česká mluvnice*, SPN, Praha 1970.

⁶ V. Š m i l a u e r, *Nauka o českém jazyku*, SPN, Praha 1973.

něj tak rozhodně není prostředkem stylistickým, ale prostě a jen jednou z možností jazykového chybování, zapříčiněného nedostatečnou znalostí spisovného jazyka.⁷

Asi nejvíce času a prostoru ve svých pracích věnoval a věnuje tzv. „hyperkorektnosti“ Petr Sgall (se svými spolupracovníky). V práci *Čeština bez příkras*⁸ je tento pojem zmiňován mimo jiné v tomto kontextu: „Kde znalost spisovné normy není úplná nebo kde se způsobu vyjadřování nevěnuje v daném okamžiku dost pozornosti (což se ovšem stane často i ve vědecké přednášce, kde mluvčí svou pozornost nutně soustřeďuje na obsah sdělení, pokud ovšem přednášku nečte), tam zřetel ke ‚správnosti‘ vede k hyperkorektním chybám, o kterých jsme se na několika místech už zmiňovali pod heslem *ojáci pijí odu z ojenského odoodu*.“ Zásadní je především to, že zde autoři pracují nikoli s pojmem kodifikace (snad lze říci, že na rozdíl od Šmilauera), ale s pojmem spisovná norma. V podstatném bodě se však se Šmilauerem shodují – užití hyperkorektního jevu je pro ně chybou.⁹

Uvedme ještě jeden kontext z téže práce, kde Sgall s Hronkem pojem „hyperkorektnost“ užívají: „... Jindy ale je opravdu nebezpečí, že se hyperkorektní tvar rozšíří natolik, že to situaci spisovné češtiny ještě víc zkomplikuje a její pozici oslabí. Proti některým takto rozšířeným jevům naše škola a jazyková kultura už po řadu let bojují (např. *prodejna obuvi, to není pravdou, o pracech*). Jindy jde spíš jen o jednotlivá ‚uřeknutí‘, jako když se tzv. genitiv (2. pád) záporový octne u slovesa kladného, např. vedle zastarávajícího, ale ne chybného *Nenašli sil k rychlému dokončení* někdy slyšíme nebo čteme i *Našli sil k rychlému dokončení*, a to už k normě češtiny nepatří.“ Zdůrazňujeme zde především výraz „nebezpečí“¹⁰ a implikaci, že pokud se hyperkorektní jev rozšíří, situace spisovné češtiny bude zkomplikována a její pozice oslabena. Tato implikace vychází ze svébytného Sgallova úhlu pohledu na českou jazykovou situaci. Hyperkorektní jevy totiž – jsouce stylově knižními (a nemající oporu v běžné mluvě) – ještě více snižují už tak nízkou mluvnost spisovné češtiny, což je (podle autorů textu) hlavním důvodem oslabení její pozice. Domníváme se, že je tento postoj oprávněný, avšak p o u z e z onoho, Sgallem a Hronkem vytyčeného, pohledu na věc. To, že je třeba jazyk (i spisovný) nazírat z pohledů více (či že „jazyk je pevnost, kterou je třeba dobývat z různých stran“), není snad třeba zdůrazňovat.

⁷ Můžeme předpokládat, že Šmilauer zde má na mysli mnohem spíše neznalost kodifikace (která pro něj představuje spisovný jazyk) než neznalost normy. Jinými slovy – Šmilauer vůbec neuvažuje o tom, zda se tyto jevy užívají, či nikoli, ale prostě je odmítá z toho důvodu, že nejsou kodifikovány. Jde tedy o přístup značně preskriptivní.

⁸ P. S g a l l, J. H r o n e k, *Čeština bez příkras*, H & H, Jinočany 1992.

⁹ To je základní postulát i dalších Sgallových textů, nebudeme to proto dále zdůrazňovat.

¹⁰ Při vši úctě k autorům citovaného textu je tento výraz v odborném diskurzu projevem skutečného „nebezpečí“, tj. přílišného a ničím neopodstatněného vnášení zcela subjektivních pocitů a představ do odborného výkladu – o to více je to na pováženu, uvědomíme-li si, že se jedná o text popularizační.

Podobně jako v Češtině bez příkras chápe Sgall hyperkorektnost i v další popularizační příručce *Jak psát a nepsat česky*,¹¹ napsané tentokrát s Jarmilou Panevovou: „Určitá nevýhoda naší spisovné normy vzbuzuje často i snahu mluvit ‚líp‘, než umíme, čímž vzniká chybné užití tvarů a spojení zvaných hyperkorektní (např. *by jste* místo *byste*, *pracech* místo *pracích*, *k tátově klobouku* místo *k tátovu*...), nebo i *dvěmi* aj.“ Celý úryvek je poměrně problematický. Především není jasné, proč je „snaha mluvit líp, než umíme“ nevýhodou (byť určitou) *naší* spisovné normy. Lze totiž předpokládat (a ne neodůvodněně), že se „snaha mluvit líp, než umíme“ projevuje ve všech jazycích s bohatší (stylovou, teritoriální) diferenciací prostředků, tedy v zásadě ve všech jazycích rozvitých (např. v angličtině bývá hyperkorektnost často spatřována ve výslovnosti) – jedná se tedy o „nevýhodu“ spisovné normy (resp. normy „standardu“) jako takové, jde o její implicitní vlastnost. Zásadním problémem je i stanovení toho, co to znamená „mluvit líp, než umíme“. Z citované knihy to bohužel zřejmé není.

Další text, který se v době nedávné o pojmu hyperkorektnost zmínil, je článek Petra Vybírala *Obecná čeština nejen na Moravě*:¹² „Žádná varianta, která je vlastně pouhou alternativou jazykového standardu, neohrožuje spisovnou češtinu, ale spíše ji posiluje (s výjimkou tvarů hyperkorektních).“ Bohužel Vybíral neříká, proč by tomu tak mělo být (je to jediná zmínka o hyperkorektnosti v celém textu). Intuitivně lze předpokládat, že zde Vybíral – pod vlivem přístupu Petra Sgalla – zakládá své tvrzení na potřebě mluvnosti spisovné češtiny a jejím oslabení v případě přijetí hyperkorektních prostředků. Šlo by tedy opět o pohled ryze jednostranný, ačkoliv – jak bylo již řečeno výše – z jistého hlediska oprávněný.

Petr Sgall věnoval pojmu „hyperkorektnost“ ještě dva zásadnější texty. Jednak článek *Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost*¹³ a především nedávno publikovaný text *Poznámka k pojmu hyperkorektnost*.¹⁴ V prvním se opakuje, že „hyperkorektní“ jevy oslabují pozici spisovné češtiny, a to z důvodu zvyšování její nemluvnosti. Na serióznosti článku dle našeho názoru zásadně ubírá jeho jazykově inženýrský charakter¹⁵ – opět je v textu zmíněno „nebezpečí“, mluví se zde o „zmírňování slabin spisovné češtiny“. Autor sice cítí potřebu „tolerantního postoje k uží-

¹¹ P. S g a l l, J. P a n e v o v á, *Jak psát a nepsat česky*, Karolinum, Praha 2004.

¹² P. V y b í r a l, *Obecná čeština nejen na Moravě*, in: *Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy*, Masarykova univerzita, Brno 2004, s. 87–92.

¹³ P. S g a l l, *Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost*, in: *Spisovnost a nespisovnost dnes*, Masarykova univerzita, Brno 1996, s. 53–58.

¹⁴ P. S g a l l, *Poznámka k pojmu hyperkorektnost*, NŘ 89, 2006, s. 21–25.

¹⁵ Na autorovu obranu je třeba uvést, že je „inženýrský postoj“ v české jazykové kultuře zakořeněn odedávna. To však neomlouvá a nemůže omluvit nikoho, kdo tento postoj zastává. Ať už je jeho cílem vymýtit germanismy, posilovat knižní vrstvu jazyka, nebo ji naopak co nejvíce potírat. Skutečně deskriptivní postoj – kterého se autor sám v závěru článku dovolává – se s jazykovým inženýrstvím předchozích odstavců textu shoduje jen stěží.

vání jazykových prostředků“, ovšem jen těch, které se vyskytují ve spontánním sdělování. Postoj k jiným prostředkům tak zřejmě tolerantní být nemá.

V článku Poznámka k pojmu hyperkorektnost Sgall k hyperkorektnosti přistupuje z pohledu teoretičtějšího, jako první¹⁶ ji skutečně definuje: „Můžeme tedy konstatovat, že hyperkorektní jev je: (1) nespisovný, nepatří ani do normy spisovné (podle kodifikace), ani do normy standardního běžného hovoru (na daném území), zároveň je (2) analogický (co do hláskového složení, popř. co do systémového začlenění) k výhradně spisovnému (kodifikací vymáhanému), popř. stylově vyššímu tvaru nebo spojení konkurujícímu s výrazem v hovoru běžným, a je (3) konkurentem tvaru, který má své místo jak ve spisovné normě, tak v normě standardního hovoru, tj. u většiny mluvčích v naší autentické mateřštině, obecné češtině (v užším chápání jde o konkurenci dvou prostředků pro stejnou funkci, v širším chápání může jít o tvary s různými mluvnickými funkcemi).“ S touto seriózní definicí lze v zásadě souhlasit. Vidíme zde však dva sporné body. Jednak považujeme (přinejmenším z praktických důvodů) za vhodnější tvrzení, že hyperkorektní jev nepatří do spisovné kodifikace – už jen proto, že (pochopitelně) nepanuje shoda v tom, co vlastně do spisovné normy patří a co nepatří. Druhý, závažnější problém spočívá v tom, co vlastně dané tři body vymezují, vymezují-li způsob vzniku jevu, nebo jeho stále a neměnné kvality. O tom však později.

Jevy zvané „hyperkorektní“

Kromě definice Sgall v článku rovněž uvádí a třídí jevy, které považuje za hyperkorektní. K tradičně zmiňovaným prostředkům fonologickým a morfologickým přiřazuje i prostředky syntaktické (např. *obchod něčím* místo *obchod s něčím*). Za navýsost sporné považujeme Sgallem vymezovanou „hyperkorektnost“ lexikální (např. *příteliš lidí* místo *moc lidí*) a „hyperkorektnost“ stylistickou (např. užití věty *Nemohu ti pomoci* v běžném hovoru).

Lexikální hyperkorektnost ve Sgallově pojetí spočívá vlastně ve významovém posunu určitého výrazu. To je z podstaty věci velice problematické. Podle výše uvedené definice bychom totiž jako hyperkorektní museli chápat například i celou řadu nekonvenčních metafor a metonymií (pokud bychom například řekli *Nikde ani hlava* analogicky k *Nikde ani noha*). Ty totiž nejsou noremní (ani nejsou zahrnuty v kodifikaci), jsou zhusta analogické a konkurují metaforám a metonymiím konvenčním. Navíc naše nazírání lexikálních jevů může být subjektivizováno volbou přístupu k lexikální sémantice (pokud budeme uplatňovat přísně logický přístup, dojdeme zcela jistě k jiným závěrům než při aplikaci přístupu kognitivního). Hyperkorektnost bychom proto měli sledovat spíše na rovině formální než na rovině významové.

¹⁶ Alespoň v rámci české jazykovědy.

Stylistická hyperkorektnost je problematická z toho důvodu, že není v souladu s prvními dvěma body Sgallovy definice (především s bodem druhým). Domníváme se, že je v tomto případě mnohem výstižnější mluvit o komunikační či stylové nepřiměřenosti, neadekvátnosti (to je ostatně i v souladu se standardním přístupem k takovýmto jevům).

Nyní se blíže podíváme na některé konkrétní jevy, o kterých se v souvislosti s hyperkorektností nejčastěji mluví.

P r ý, z í t r a: Jedná se o jevy, které jsou dnes součástí kodifikace spisovné češtiny, zároveň i o jevy plně noremní. Můžeme v nich vidět příklad integrace původem hyperkorektních jevů do spisovného jazyka. Byla by zajisté potřeba diachronní analýzy konkurence těchto prostředků s prostředky obecněčeskými v rámci psaných projevů – objektivní reflexe konkurence hyperkorektního a nehyperkorektního jevu nám totiž bohužel doposud chybí.

P r a c e m, p r a c e c h: U těchto dvou prostředků se musíme nejprve pozastavit nad tím, zda jsou skutečně „hyperkorektní“. Je totiž i dost dobře možné, že jsou jako „hyperkorektní“ hodnoceny přičiněním nedostatečného poznání jazyka a jeho norem, že se jedná o jevy, které v jazyce existují již dlouhodobě.¹⁷

D e m o n s t r a n t é: Podoba *s -é* je mluvčími považována za stylově vyšší než podoba *s -i*, což je zřetelné zejména u výrazů, které mají kodifikovány obě podoby (srov. *Pražané × Pražani*). Varianta *demonstranté* tak vznikla nejspíše z potřeby stylového rozlišení (proto, že podoba *demonstranti* je chápána jako stylově nižší, neformálnější).¹⁸

B y j s t e: Zde se jedná spíše o problematiku zápisu slova, tedy pouze o problematiku psané formy jazyka. Působí zde zřejmá analogie s jinými opisnými tvary (préteritem a opisným pasivem). Zajímavou statistiku nám k tomuto jevu poskytuje internetový vyhledávač Google,¹⁹ který uvádí (k 15. lednu 2007) 2 360 000 výskytů podoby *byste*, ale oproti tomu 1 120 000 výskytů podoby *by jste* a dokonce 363 000 výskytů podoby *by ste*. Není zde bohužel prostor pro hlubší analýzu tohoto jevu, chceme pouze upozornit na to, že tendence psaní zvláště a s počátečním *j* je velice

¹⁷ K tomu se ostatně nejnověji přiklání i J. M. Tušková v článku *Varietní tvary v deklinaci vzoru růže* (in: Možnosti a meze české gramatiky, Academia, Praha 2006, s. 112–124.)

¹⁸ O tomto jevu píše výstižně J. Šimaňal v příručce *Na co se nás často ptáte* (Praha, Scientia 2002) v hesle „narkomani, supermani, barmani, demonstranti a jiní“: „Užití koncovky *-é* v 1. pádě mn. č. v tvarech *narkomané, toxikomané, demonstranté* apod. je zřejmě motivováno snahou mluvčího nebo pisatele vyloučit, aby podoba na *-i* snad nebyla vnímána jako hanlivá. Navíc je dobré si uvědomit, že tam, kde máme u domácích podstatných jmen dvojice koncovek *-i/-é, -i/-ové*, mohou se jevit koncovky *-é, -ové* jako stylově vyšší: za jiné situace užijeme *muži, páni*, za jiné *mužové, pánové*.“

¹⁹ Ten považujeme v mnoha ohledech za lepší ukazatel vývojových tendencí jazyka než Český národní korpus. Texty publikované na internetu totiž prochází redakční úpravou v daleko menší míře než ty, se kterými se setkáváme v korpusu. Samozřejmě si u vyhledávače Google nenárokujeme statistickou přesnost, slouží nám mnohem spíše jako určitý ukazatel (je ho nutné brát s rezervou).

silná a že s ní musíme počítat ve všech úvahách o psaní kondiciálových tvarů slovesa *být*.

D v ě m i, o b ě m i: U těchto prostředků je patrné analogické vyrovnávání s dalšími tvary – *třemi, čtyřmi*. Příznačné oproti tomu je vyrovnávání opačného směru v obecné češtině – *dvěma, oběma, třema, čtyřma*.

S á z í (3. o s. p l.): Jedná se o tvar vzniklý ze silné (a dlouhodobé) tendence paradigmatického vyrovnávání uvnitř 4. přítomné třídy (dobře patrné na tzv. „zdvojených slovesech“ typu *bydlit – bydlet*, která postupně splývají v jedno paradigma podle vzoru *trpět*). Patrné je opačné vyrovnávání v běžné mluvě (máme *sázej, trpěj, prosej*). Tato „triádová“ konkurence (*ej/í/ejí*) by si jistě zasloužila podrobnějšího zkoumání, na které zde není prostor. Zmíňme alespoň, že některými lingvisty občas prosazované tvary *prosejí* (od *prosit*) a *trpějí* mají v reálném úzu oporu zcela minimální.

Závěry

Jak jsme viděli, Sgallovo tvrzení, že se hyperkorektní jev stává konkurentem jevu již existujícího, je opodstatněné. Domníváme se však, že to (alespoň při nepreskriptivním pohledu na věc) není důvod, proč mluvit o „hrozbě spisovnému jazyku“.

Právě s t y l i s t i c k á k o n k u r e n c e²⁰ (resp. stylistická diferenciacie češtiny jako národního jazyka) je základním důvodem, proč hyperkorektní jevy vznikají, nikoli následkem nebo vedlejším produktem; uživatel vytváří hyperkorektní výrazy právě z potřeby stylistické konkurence (resp. diferenciacie). Řečeno jednodušeji: uživatel je v komunikační situaci, které přikládá velký význam, a považuje proto za potřebné vyjadřovat se stylově vyšším způsobem. Prostředek, který je pro označení daného jevu obvyklý, považuje mluvčí za stylově nižší, tedy v dané komunikační situaci nepatřičný, proto volí prostředek, který pro něj má příznak prostředku stylově vyššího.²¹

V našem pojetí, tedy v pojetí nepreskriptivním, jsou hyperkorektní prostředky produktem pohybu uvnitř spisovné normy a jsou jasným důkazem toho, že se spisovná čeština nevyvíjí pouze na základě češtiny obecné, ale i s a m a o s o b ě.

Můžeme tak pozorovat dva principy vývoje spisovné normy. Jednak jde o p r i n c i p k o n v e r g e n t n í, tedy princip, kdy se sblíží spisovná čeština s češtinou

²⁰ Problematice stylistické konkurence se v řadě prací věnuje M. J e l í n e k. Uvedme alespoň práce *Stylistické aspekty gramatického systému* (in: *Stylistické studie II*, Praha 1974, s. 1–129) a *Posuny v stylistické charakteristice jazykových prostředků a jejich kodifikace* (in: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*, Academia, Praha 1979, s. 109–121). Z druhé uvedené práce vyzdvihněme jednu ze základních tezí současné jazykové kultury: „Kodifikování stylisticky diferencovaných variant není na újmu jednotnosti spisovné normy, nýbrž naopak spisovnou normu posiluje, protože zachycuje její vývojové pohyby.“

²¹ Bez ohledu na to, zda je prostředek kodifikován (resp. zda je noremní), či nikoliv.

obecnou.²² Jednak jde o princip divergentní, kdy se spisovná norma obohacuje z vlastních zdrojů. Není snad třeba dodávat, že oba principy jsou přirozené a že pro poznání jazyka jako takového je třeba zkoumat jak jeden, tak druhý.

Vraťme se však ještě krátce k tomu, co jsme naznačili jako „druhý problém“ při úvaze nad definicí hyperkorektních prostředků. Domníváme se totiž, že celá Sgallova definice (ač možná nezáměrně) pojednává mnohem spíše o příčinách vzniku jevu než o tom, že bychom jevu přisuzovali určité konstantní kvality. Původem „hyperkorektní“ prostředek totiž může ve vývoji jazyka teoreticky odbourat všechna tři svá vymezení kritéria – může se stát součástí spisovné kodifikace (či normy), vzhledem k zásadním změnám systému může přestat být analogický (podotýkáme, že tato možnost je jen teoretická) a může přestat být konkurentem existujícího jevu (v případě, že původní jev z nějakého důvodu zanikne). V rámci našeho pojetí proto hyperkorektnost chápeme jako označení principu vzniku jevu.²³

Podkusme se proto revidovat definici, kterou poskytl Petr Sgall. Hyperkorektnost dle našeho názoru je označení principu vzniku (fonologického, morfologického či syntaktického) jevu. Řekneme-li, že je určitý prostředek hyperkorektní, znamená to, že splňuje tyto dvě²⁴ podmínky:

1. Vznikl jako analogický (co do formy) k spisovnému, popř. stylově vyššímu tvaru nebo spojení.
2. Vznikl jako stylově vyšší (z hlediska produktora projevu) konkurent tvaru, který má své místo převážně ve spisovné češtině, zřídka i v češtinách nespisovných.

Hyperkorektní jevy jsou v zásadě dvojího typu:

1. okazionální – jsou užity víceméně náhodně, nevžijí se (např. *nalét mléko, jel jsem v autobu, v Českém národním korpu*). Ty bývají často užívány jako prostředky jazykové komiky;
2. neologické – jsou užívány častěji, objevují se v úzu, stávají se postupně noremními (např. *dvěmi tlačítky, oběmi hrami, aby vy jste to věděli*).

Vyvstává otázka, jaký je poměr archaismů (tedy jevů, které dříve v kodifikaci byly, ale v době současné už nejsou) k jevům hyperkorektním. Domníváme se, že vědomé užití archaismu není vhodné s hyperkorektností ztotožňovat (podobně jako není vhodné s hyperkorektností ztotožňovat například užití latinského výrazu z dů-

²² Tomuto principu se v posledních desetiletích zaslouženě věnuje zvýšená pozornost.

²³ Jinými slovy, jakmile se prostředek v jazyce integruje, nálepka „hyperkorektní“ nám již o něm nic podstatného (ze synchronního hlediska) neříká. Podobně jako nám ze synchronního hlediska nic podstatného neříká to, že např. podstatné jméno *trpaslík* je původem kompozitum a že sloveso *třeštit* je původu praslovanského.

²⁴ Sgallovu první podmínku neuvádíme (ani nemodifikujeme), protože je splněna automaticky. Při svém vzniku nemůže jev patřit ani do spisovné kodifikace (resp. spisovné normy), ani do normy běžného hovoru.

vodů snahy po stylově vyšším vyjadřování). Blízké hyperkorektnosti by bylo nezá-
měrné užití archaismu – je však otázka, jestli je v takovém případě vhodné vůbec
mluvit o archaismu a ne spíše o jevu s archaismem homonymním (tj. nahlížet daný
jev tak, že jde vlastně o nově vytvořený prostředek, který je formálně shodný s pro-
středkem v jazyce dříve existujícím – vhodným příkladem by mohla být podoba
chtí pro 3. os. pl. od slovesa *chtít*). Záměrnost a nezáměrnost užití takového výrazu
je však v konkrétních textech velice těžké (někdy až nemožné) rozlišit. Vzhledem
k rozsahu článku však není možno tuto otázku uspokojivě vyřešit, ponecháváme ji
proto otevřenou pro další diskusi.

Z našeho výkladu vyplývá na závěr jednoznačné: V rámci kodifikace spisovné
češtiny bychom měli k hyperkorektním jevům přistupovat stejně jako k jakýmkoli
jevům jiným. Pokud jevy splní kritéria, která si pro kodifikaci stanovíme, není důvod
je pronásledovat a mluvit o nich jako o chybě či dokonce jako o „hrozbě jazyku“.
Jazyk je třeba sledovat v jeho skutečné podobě, je třeba přistupovat k němu nepre-
skriptivně, nikoli tak, jak bychom si přáli, aby vypadal.